УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.34

ЧЕРНЕЦЬКА О.В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЦИДУ В УМОВАХ ВІЙНИ

PECULIARITIES OF INVESTIGATING ECOCIDE IN WARTIME

Метою статті є визначення особливостей розслідування екоциду в умовах війни. У статті досліджуються особливості розслідування екоциду в умовах війни, що є надзвичайно актуальною проблемою для сучасного правозастосування та міжнародного правопорядку. Екоцид розглядається як одне із найсерйозніших кримінальних правопорушень проти довкілля, яке може мати катастрофічні наслідки для екосистем, здоров'я населення та економічного розвитку регіонів, що зазнали військових дій. Проаналізовано сучасний стан наукових досліджень у сфері кримінально-правової кваліфікації екоциду, його доказування та розслідування. Визначено основні проблеми, пов'язані зі збором доказів в умовах активних бойових дій, зокрема труднощі доступу до місць екологічних кримінальних правопорушень, ризики знищення доказової бази, а також складність встановлення причинно-наслідкових зв'язків між воєнними діями та екологічною катастрофою. Особлива увага приділяється використанню сучасних технологій у процесі розслідування. Розглянуто можливості застосування супутникового моніторингу, дронів, дистанційного зондування Землі, 3D-моделювання та геоінформаційних систем для документування екозлочинів, оцінки масштабу завданої шкоди та забезпечення доказової бази для національних і міжнародних судових процесів. Автор акцентує увагу на необхідності удосконалення криміналістичних методик розслідування екоциду, розробки уніфікованих процедур фіксації кримінальних правопорушень та адаптації міжнародного досвіду до українських реалій. Підкреслюється важливість міжнародної правової взаємодії, включно із співпрацею з ООН, Міжнародним кримінальним судом, Європейським судом з прав людини та екологічними організаціями. Зроблено висновок, що ефективне розслідування екоциду в умовах війни потребує міждисциплінарного підходу, інтеграції новітніх технологій та міжнародної координації, що дозволить притягнути винних до відповідальності та забезпечити захист довкілля від воєнних руйнувань.

Ключові слова: *екоцид, розслідування, екологічна безпека, збройна агресія.*

The purpose of the article is to identify the features of the investigation of ecocide in wartime. The article examines the features of the investigation of ecocide in wartime, which is an extremely urgent problem for modern law enforcement and international law. Ecocide is considered one of the most serious criminal offenses against the environment, which can have catastrophic consequences for ecosystems, public health and economic development of regions that have been subjected to military operations. The current state of scientific research in the field of criminal and legal qualification of ecocide, its proof and investigation is analyzed. The main problems associated with collecting evidence in conditions of active hostilities are identified, in particular, the difficulties of access to places of environmental criminal offenses, the risks of destruction of the evidence base, as well as the difficulty of establishing causal relationships between military operations and an environmental disaster. Special attention is paid to the use of modern technologies in the investigation process. The possibilities of using satellite monitoring, drones, remote sensing of the Earth, 3D modeling and geographic information systems for documenting eco-crimes, assessing the scale of damage and providing an evidence base for national and international trials are considered. The author focuses on the need

© ЧЕРНЕЦЬКА О.В. – кандидат юридичних наук, доцент (Державний податковий університет)
https://orcid.org/0000-0001-8303-334X

to improve forensic methods of investigating ecocide, develop unified procedures for recording criminal offenses and adapt international experience to Ukrainian realities. The importance of international legal cooperation is emphasized, including cooperation with the UN, the International Criminal Court, the European Court of Human Rights and environmental organizations. The conclusion is made that an effective investigation of ecocide in wartime requires an interdisciplinary approach, integration of the latest technologies and international coordination, which will allow bringing the perpetrators to justice and ensuring the protection of the environment from military destruction.

Key words: *ecocide, investigation, environmental security, armed aggression.*

Розслідування екоциду в умовах війни є складним і багатоаспектним завданням, що вимагає врахування як правових, так і організаційно-технічних чинників. Військові дії спричиняють значне руйнування природного середовища, що може мати довгострокові наслідки для екосистем, здоров'я населення та економіки регіону. Водночас, встановлення факту екоциду, збирання доказової бази та притягнення винних до відповідальності ускладнюється через динамічну ситуацію на фронті, обмежений доступ до місць екологічних кримінальних правопорушень та складнощі у проведенні експертиз.

Однією з основних проблем є відсутність чітко напрацьованої методики розслідування екоциду в умовах війни, що включала б адаптовані криміналістичні методи, алгоритми збору доказів та їх документування відповідно до міжнародних стандартів. Важливим також є питання правової кваліфікації діянь, що спричинили масштабне знищення природи, оскільки законодавство України та міжнародні правові акти містять певні прогалини у визначенні та доказуванні цього кримінального правопорушення.

Крім того, розслідування екоциду потребує міжвідомчої та міжнародної взаємодії, залучення екологів, судових експертів, військових, правоохоронних органів та міжнародних інституцій. Важливо також враховувати використання сучасних технологій, таких як дистанційне зондування Землі, супутниковий моніторинг, 3D-моделювання та геоінформаційні системи, що можуть значно підвищити ефективність збору та аналізу доказів.

Таким чином, дослідження особливостей розслідування екоциду в умовах війни є актуальним науковим і практичним завданням, вирішення якого сприятиме покращенню методик розслідування, удосконаленню правового регулювання та забезпеченню невідворотності покарання за кримінальні правопорушення проти довкілля.

2. Криміналістичні аспекти розслідування екоциду

Проблема розслідування екоциду в умовах війни є відносно новою для наукової спільноти, проте вона перебуває на перетині кількох дослідницьких напрямів, зокрема екологічного права, криміналістики, військового права та міжнародного гуманітарного права.

В українській та зарубіжній науці екоцид розглядається передусім як кримінальне правопорушення, що загрожує навколишньому середовищу внаслідок умисних або непрямо спричинених дій людини. Значний внесок у вивчення проблеми екоциду зробили такі дослідники, як П. В. Яніцький, О. М. Костенко, О. О. Жуковська, які аналізують правову природу цього кримінального правопорушення, особливості його кваліфікації та міжнародно-правові аспекти притягнення до відповідальності.

Водночас у контексті збройних конфліктів питання екоциду розглядається в рамках міжнародного гуманітарного права та екологічної безпеки. Праці С. Кіршера досліджують наслідки воєнних дій для екології та можливі механізми фіксації воєнних екозлочинів. У цьому аспекті важливими є також роботи Міжнародного комітету Червоного Хреста та Організації Об'єднаних Націй щодо захисту довкілля під час війни.

Окремо слід зазначити, що криміналістичні аспекти розслідування екоциду ще недостатньо висвітлені в наукових дослідженнях. Хоча існують напрацювання щодо застосування супутникового моніторингу, дистанційного зондування Землі та геоінформаційних систем для документування екологічних злочинів (С. А. Скоков, Л. В. Кудінов), спеціалізовані методики розслідування саме екоциду в умовах війни поки що знаходяться на стадії формування.

Таким чином, хоча наукові дослідження вже окреслюють загальні підходи до вивчення екоциду, комплексний аналіз його розслідування в умовах війни потребує подальшого розвитку. Необхідним є поглиблення досліджень у сфері криміналістики, удосконалення методів збору доказів та адаптація міжнародного досвіду до сучасних викликів, пов'язаних із воєнною агресією та екологічними кримінальними правопорушеннями.

Термін «екоцид» походить від грецького «oikos» – «будинок» та латинського «caedo» – «знищувати» або «вбивати». Відповідно до Міжнародного словника Мерріам-Вебстер, він визначається як руйнування значних природних територій унаслідок людської діяльності (Webster's new world dictionary of the American Language, 1951).

У 1950-х роках американський біолог Артур У. Галстон був частиною наукової групи, що працювала над створенням Agent Orange – хімічної суміші, здатної спричиняти онкологічні захворювання та генетичні мутації. Пізніше цю речовину застосовували американські військові під час бойових дій у Південному В'єтнамі. У 1970 році на Конференції з питань війни і національної відповідальності Галстон вперше використав термін «екоцид» для позначення знищення в'єтнамських джунглів. Згодом, у 1972 році, шведський прем'єр-міністр Улоф Пальме під час виступу на Конференції ООН із навколишнього середовища людини фактично закріпив цей термін, звертаючи увагу міжнародної спільноти на масові руйнування, спричинені бомбардуваннями, масштабним використанням бульдозерів та гербіцидів.

У подальші роки серед науковців та антивоєнних активістів точилися дискусії щодо можливості включення поняття «екоцид» до міжнародних правових актів. Розглядалися поправки до Конвенції про попередження злочину екоциду і покарання за нього (1948 р.), однак лише деякі держави підтримали цю ініціативу. У результаті, в Кодекс злочинів проти миру і безпеки людства (1991 р.) була включена стаття 26, яка передбачала покарання за умисне завдання шкоди навколишньому середовищу. Проте у 1995 році цю норму було виключено.

Таким чином, офіційного міжнародного визнання екоцид так і не отримав. Водночас Римський статут 2002 року Міжнародного кримінального суду (МКС) лише один раз згадує навколишнє середовище, зокрема в контексті військових злочинів, які відбуваються в умовах збройних конфліктів. Окрім цього, ще одним юридичним механізмом захисту довкілля під юрисдикцією МКС є злочини проти людяності, проте вони мають суто антропоцентричний характер і стосуються випадків, коли руйнування довкілля відбувається в межах «масованої або систематичної атаки» на цивільне населення (Marley, 2021).

Через майже 20 років питання екоциду знову набуло міжнародної значущості. Варто підкреслити, що правозахисники та юристи-міжнародники активно докладали зусиль, щоб екоцид було визнано міжнародним злочином нарівні з геноцидом, злочинами проти людяності, воєнними злочинами та злочином агресії, які закріплені в п. 1 ст. 5 Римського статуту МКС.

У зв'язку з цим у грудні 2020 року фонд Stop Ecocide ініціював створення експертної групи міжнародних юристів, яка 22 червня 2021 року представила пропозицію щодо визначення екоциду. У документі цей злочин описується як «незаконні або необґрунтовані дії, здійснені з усвідомленням значної ймовірності завдання ними серйозної, широкомасштабної або тривалої шкоди навколишньому середовищу» (Pavliuk, 2021).

3. Екологічні питання, як елемент національної безпеки

Сьогодні масштабне знищення природних ресурсів, їх забруднення та подібні діяння кваліфікуються як злочини в кримінальному законодавстві багатьох країн. Закріплення в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) статті 441 «Екоцид», яка передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років за масове знищення флори чи фауни, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу (Criminal Code of Ukraine, 2001), дозволяє Україні зрівнятися із державами, де подібне законодавство вже діє.

Об'єктом екоциду є безпека природи як середовища існування людини (Popovych, Trachuk, Andrushko, Lohin, 2009).

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення може проявлятися у таких формах:

– масштабне знищення флори або фауни;

– забруднення атмосфери чи водних ресурсів;

– інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу.

Під масовим винищенням рослинного чи тваринного світу розуміється їх повне або часткове знищення на певній території. Забруднення атмосфери або водних ресурсів передбачає потрапляння у повітря, річки, озера, моря, океани та інші водойми значної кількості токсичних речовин біологічного, радіоактивного чи хімічного походження, що можуть викликати у людей серйозні захворювання або навіть смерть. Ці дії також негативно впливають на флору та фауну, спричиняючи їх загибель та вимирання. Прикладом подібних небезпечних дій може слугувати діяльність підприємств, які перевищують допустимі норми викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище.

Варто зазначити, що КК України містить відкритий перелік діянь, які можуть бути віднесені до екоциду. Зокрема, М. І. Хавронюк підкреслював, що суб'єктом екоциду є загальна особа – фізична, осудна людина, яка досягла 16-річного віку (Popovych, Trachuk, Andrushko, Lohin, 2009). Водночас, такий підхід є фрагментарним, оскільки екоцид може бути вчинений як загальним, так і спеціальним суб'єктом. Це підтверджують приклади масштабних екологічних катастроф, що можуть бути кваліфіковані за ст. 441 КК України, зокрема аварія на Чорнобильській АЕС 1986 року та катастрофа танкера «Exxon Valdez» у 1989 році.

Щодо аварії на Чорнобильській АЕС, то, згідно з доповіддю Міжнародної консультативної групи з ядерної безпеки, її основною причиною стала недбалість та безвідповідальна поведінка персоналу, що виражалася в ігноруванні вимог експлуатації реактора, зокрема у легковажному підході до блокування захисних систем та нехтуванні вимогами безпеки виробництва (Chernobyl accident: supplement to INSAG-1: INSAG-7, 1993). У цьому випадку відповідальність не могла покладатися на загальний суб'єкт, оскільки обслуговування ядерного реактора потребує відповідної освіти та спеціальної підготовки, що вказує на наявність спеціального суб'єкта кримінального правопорушення – обслуговуючого персоналу.

Аварія на танкері «Exxon Valdez» також підтверджує значущість спеціального суб'єкта. Як зазначається у доповіді National Transportation Safety Board щодо розслідування катастрофи «Exxon Valdez oil spill», однією з ключових причин трагедії стали дії третього помічника капітана, який не мав належної кваліфікації та допустив помилки при виконанні маневру судна. Додатково ситуацію ускладнило рішення капітана, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, передати керування судном особі, що не володіла необхідними навичками і не мала дозволу на здійснення складних маневрів у льодових умовах поблизу рифів. Це призвело до екологічної катастрофи (National Transportation Safety Board report of marine accident «Grounding of The U.S. Tankship Exxon Valdez on Blich Reef», 1989).

Згідно з матеріалами Служби безпеки України, з 2014 року було відкрито 184 кримінальні провадження, у межах яких 98 особам повідомлено про підозру, а 16 обвинувальних вироків набрали законної сили. Голова СБУ наголосив, що екологічні питання є важливим елементом національної безпеки, оскільки локальні екологічні порушення з часом можуть спричинити серйозні наслідки для всієї країни. У зв'язку з цим цілком логічно, що кримінальні правопорушень, передбачені статтею 441 Кримінального кодексу України – «Екоцид», належать до підслідності СБУ. Одним із прикладів масштабних руйнувань і збитків державі, спричинених екоцидом, стала повінь на Прикарпатті у червні 2020 року (Bakanov, 2021).

Окреме питання постає щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням та бомбардуванням Запорізької атомної електростанції. Основні труднощі виникають у таких напрямах:

– огляд місця події;
– проведення допитів;
– вилучення документації;
– розмінування території;
– призначення та проведення низки судових експертиз.

Розслідування можливих воєнних злочинів було ініційовано генеральним прокурором України, а також головним прокурором Міжнародного кримінального суду (МКС) менш ніж через тиждень після початку російського вторгнення. На сьогодні влада щонайменше десяти держав також розпочала розслідування ймовірних воєнних злочинів в Україні за принципом універсальної юрисдикції.

Ми високо оцінюємо той факт, що багато країн уже взяли на себе зобов'язання сприяти відновленню України. Водночас повна відповідальність за завдані збитки повинна бути покладена на рф та її структурні підрозділи. До цього часу міжнародна спільнота справедливо зосереджувала свої зусилля на посиленні санкцій.

Висновки. Розслідування екоциду в умовах війни є складним і багаторівневим процесом, що потребує комплексного підходу, врахування особливостей військового конфлікту та застосування сучасних технологій. Аналіз наукових досліджень та практичних аспектів цього питання дозволяє сформулювати такі основні висновки:

1. Екоцид як кримінально-правове явище. Він є особливо небезпечним кримінальним правопорушенням, що спричиняє масштабні та довготривалі наслідки для довкілля, здоров'я населення та економічного розвитку регіону. Попри наявність міжнародних правових актів та національного законодавства, проблема кваліфікації та доказування екоциду залишається актуальною.

2. Специфіка розслідування в умовах війни. Воєнні дії створюють додаткові перешкоди для проведення розслідування, зокрема обмежений доступ до місця кримінального правопорушення, загроза безпеці слідчих, знищення доказів та складність встановлення винних осіб. Важливим аспектом є співпраця між правоохоронними органами, військовими та міжнародними структурами.

3. Використання сучасних технологій. Ефективне розслідування екоциду потребує залучення супутникового моніторингу, дронів, дистанційного зондування Землі, 3D-моделювання та геоінформаційних систем. Ці методи дозволяють зафіксувати екологічні кримінальні правопорушення, оцінити масштаби руйнувань та забезпечити доказову базу для судових процесів.

4. Необхідність удосконалення криміналістичних методик. Відсутність чітко розробленої методології розслідування екоциду в умовах війни вимагає створення спеціалізованих алгоритмів збору доказів, їх збереження та правової фіксації відповідно до міжнародних стандартів.

5. Міжнародна правова взаємодія. Розслідування та притягнення винних до відповідальності можливе лише за умови активної співпраці України з міжнародними організаціями, такими як ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини. Необхідне також посилення ролі екологічної безпеки в міжнародному гуманітарному праві.

З огляду на викладене, дослідження особливостей розслідування екоциду в умовах війни є не лише актуальним, а й критично важливим для розвитку криміналістики, екологічного права та міжнародного правозахисту. Подальші наукові розробки в цій сфері повинні бути спрямовані на створення ефективних методик фіксації кримінальних правопорушень, їх доказування та забезпечення невідворотності покарання за екоцид.

Список використаних джерел:

1. Bakanov, I. (2021). Za materialamy SBU vidkryto 184 kryminalnykh provadzhennia shchodo ekolohichnykh zlochyniv [According to the materials of the SBU, 184 criminal proceedings have been opened regarding environmental crimes]. ssu.gov.ua. Retrieved from https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-vidkryto-184-kryminalnykh-provadzhennia-shchodo-ekolohichnykh-zlochyniv-ivan-bakanov (in Ukrainian).

2. Chornobylska avariia: dopovnennia do INSAG-1: INSAG-7 [Chernobyl accident: supplement to INSAG-1: INSAG-7]. (1993). Dopovid Mizhnarodnoi konsultatyvnoi hrupy z yadernoi bezpeky MAHATU. Vena (in Ukrainian).

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III]. (2001). rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (in Ukrainian).

4. Marley, J. (2021). Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: https://theconversation.-com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059 (in English).

5. National Transportation Safety Board report of marine accident «Grounding of The U.S. Tankship Exxon Valdez on Blich Reef». Alaska, March 24, 1989 (in English).

1. Pavliuk, O. (2021). Pravnyky zaproponuvaly vyznachennia «ekotsydu» dlia Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu, shchob vin mih rozghliadaty taki zlochyny [Lawyers have proposed a definition of "ecocide" for the International Criminal Court so it can consider such crimes]. hromadske.ua. Retrieved from https://hromadske.ua/posts/mizhnarodna-grupa-pravnikiv-rozrobila-viznachennya-ekocidu-vin-mozhe-stati-pyatim-zlochinom-zayakij-karatime-mks (in Ukrainian).

7. Popovych, V.M., Trachuk, P.A., Andrushko, A.V., Lohin, S.V. (2009). Aktualni problemy kryminalnoho prava: navchalnyi posibnyk [Current Issues in Criminal Law: A Study Guide]. K.: Yurinkom Inter (in Ukrainian).

8. Webster's new world dictionary of the American Language. Retrieved from https://www.merriam-webster.com (in English).